

foglalják a megoldatlan problémákat. Céljuk nem más, mint a *figyelmeztetés*. Észméljünk rá, hogy tudományosságunk nem juttat méltó helyet a múltnak, — annak a *nemzeti múltnak* sem, amelynek talaján a hazai szellemi életet restaurálni véljük, annak a múltnak, amely nyugaton, sőt körülöttünk Középeurópában és keleten is mindenfelé a nemzeti öneszméletnek és a tudományos gazdagodásnak forrása. Hivatalos művelődési politikánknek, egyetemeinknek, tudóstársulatainknak az európai és különösen a *magyar középkor* tervszerű művelésére mihamarabb társulniok kell és keresniök a kapcsolatot mindama szervezetekkel és tudományos munkaalakulatokkal, amelyek éppen a legutóbbi esztendőekben Európában és Amerikában nagy feladatok megoldását vállalták. (Új Du Cange-szótárnű, Paris; Medieval Academy of America, Washington stb.)

A nemzeti „szanalásnak“ és a „szellemi külpolitikának“ programjához a középkor is hozzátartozik.

(Budapest)

Balogh József.

KEYSERLING.

A beteg, ezer sebtől vérző Európa sorsán föprengő, jövőjéért aggódó gondolkodók közt talán egyik sem keltett tanításával olyan hatalmas visszhangot, mint Keyserling Hermann gróf, a darmstadti „bölcseég iskolája“ alapítója. Nemcsak a beavatottak kiválasztott csoportja rőtta le vele szemben a rajongás és lelkesedés vagy a kritika és támadás köteles adóját, hanem az átlagos műveltségű laikust is szinte lelki kényszer alá hajtotta, foglalkozni kellett vele, állást kellett foglalni mellette vagy ellene. Hatásának titkát sokan páratlan közlő művészetében, nemzedékeken át kicsiszolódott és kifinomodott szókulturájában vélik megtalálni. De talán közelebb járunk az igazsághoz, ha elismerve munkáinak formai értékeit, tárgyi, eszmei momentumokban keressük csodálatos publicitásának kulcsát. Keyserling érdeklődésének középpontjában a kultúra s mint ennek gyújtópontja, a vallás áll. Nemcsak híres útinaplójának legnagyobb részét, hanem egyéb műveit is — elsősorban a halhatatlanságról frott könyvét — tulajdonképen a vallás problémájának szenteli. A vallás szemszögéből vizsgálva a mai Európa szellemi életét, a legsúlyosabb szellemi vértetben hirdeti az indiai lényeg-kultúra s a nyugati technikai kultúra egybeolvasztásának szükségességét, illetve azt, hogy Kelet fénye adjon új életet a fakuló, bomladozó nyugati kulturának. E gondolat csírájában ugyan már Goethe, Schopenhauer és Wagner műveiben is megvan, Nietzsche sem volt hatás nélkül, sőt a modern teozófiai mozgalom is nagyjában ugyanezt hirdeti. — igaz, hogy igénytelenebb népszerűbb jelszavak alakjában — de mint következetesen végigvezetett, programot adó vezérmotivum csak Keyserling műveiből bontakozik ki. S vajjon csodálkozhatunk-e azon, ha a nyugati műveltség mai szellemi sivárságában agyonhajszolt és elgyötört ember nem akarván azonosítani magát Spengler rezignációjával, reménykedő hittel tekint a Keyserling-hirdette keleti fény felé?

*

Keyserling útinaplója a maga nemében egészen egyedülálló munka. Reális úti élményeket hiába keresünk benne. Keyserling az élményeket egyszerűen re-

gisztrálja s azonnal filozófiai reflexiókra tér át. Nem maguk a dolgok érdeklik őt, hanem annak a világnak a *szellemét* igyekszik felfogni, amelyet bejár. Könyvének középpontjában mindig saját énje áll s csak az a fontos, hogy az egyes jelenségek milyen hatással vannak erre. Saját bevallása szerint hosszú útját csak azért tette meg, „hogy a földet megkerülve önmagára eszméljen“.

Tekintsük át azokat a kulturtípusokat, amelyek ebből az útinaplóból élénk tárnak. Már a ceyloni buddhizmusba való elmélyedés érdekes megfigyelésekre ad alkalmat Keyserlingnek. Míg északon a természet szegényes s komoly megnyüvelést kíván, hogy az ember szükségleteiről gondoskodhassék, addig Ceylonban a pompázó természetet valami magától értetődőnek érezzük. Annyira nyomasztóan hat itt a természet buja gazdagsága, hogy a szellem olyan világba vágyódik, amelyben a természet nem nyomja el az embert. S amint az európai ember a földi lét nyomorúságából a szabadságnak és tiszta létnek örök honába vágyódik, úgy vágyódik a ceyloni buddhista a földi életnek mindent lenyűgöző gazdagságából a szabadság és nemlét örök honába. A nirvána képzetében tehát — melyben az európai ember csak negatívumot lát — erős pozitív elemek rejlenek. Még melegebb érdeklődéssel hatolt bele Keyserling India lelkivilágába. Mesterien rajzolja meg a bensőséges, az emberi problémák mélységeibe hatoló hinduizmus s az imperialista-militarista világiás ind-mohamedanizmus között mutatkozó ellentétet. Mondanunk sem kell, hogy Keyserling egész szeretete és lelkesedése az elsőnek, az igazi indkultúrának szól. Az igazi hinduizmus, mely egészen az abszolútumnak szenteli magát s nem akar mást, minthet az abszolútum megismerése által megszabadulni a jelenségek világától s ennek kötöttségeitől, Keyserling legfőbb ideálja. S miként az indiai vallásos misztikus szellemért, akként lelkesedik Keyserling a kínai nép emelkedett erkölcsi felfogásáért, a japánok erősen gyakorlati tetterejéért s lelkében mélységes rezignációval Európa vakon túlbecsült nyugati kultúrája iránt hagyja el Ázsiát.

Csupán Amerikában talál Keyserling néhány olyan elemet a nyugati kultúrában, amely a jövő számára is értékesíthető. Csodálattal tölti el az amerikai szellemben megnyilatkozó uralkodási vágy és harci készség, a nagy szükségességek előtt meghajló emberi akarat. Szerinte az amerikai szellem általában még gyermekkorát éli s ezért hatalmas fejlődési lehetőségeket hordoz magában; a mai materializmus egy magasabbrendű spiritualizmus előfeltételének tekinthető.

Keyserling útjának hatalmas élménytömegéből azt a tanulságot szűri le, hogy a jövő kultúrájának életképessége érdekében új szintézisnek kell létrejönnie Európa és Ázsia között. A mély megismerésekkel és megértésekkel telített indiai szellemek, az emberi lét tökéletesítésére törekvő indiai életformának egyesülnie kell a keresztény szellemmel, melynek mozgató erői a haladás és a fejlődés. Ebben a szintézisban látja Keyserling a jövő eszményképét s ennek a szintézisnek reményével lelkében tér vissza balti otthonába.

*

A német szellemi élet válságos évei s az útinapló lelkes olvasóinak ösztönzései szinte önkénytelenül módot és utat mutattak Keyserling eszméinek megvalósítására. Mit jelent az ezen eszmék megvalósítására hivatott intézménynek, a darmstadti „bölcsegy iskola-jának“ alapítása, minő felismerések hozták létre és mit várhatunk munkásságától?

Az iskola alapításának legintósbabb előfeltétele az a felismerés volt, hogy a mai viszonyok között egyedül a filozófia képes átsegíteni a jelen szellemi válsá-

gán. A mai szellemi krízis pedig Keyserling szerint abban áll, hogy az európai civilizáció lélektelenné vált, Európa kulturája egyoldalú értelmi kultúra, az ész megölte a lelket. Ennek az európaiságnak következetes képviselője Keyserling szerint az orosz bolsevista. Új szintézist kell teremteni a lélek s a szellem között s ez a világot megmentő és világot átalakító szintézis Keyserling szerint csupán német földön jöhet létre. Ennek a szintézisnek a megteremtését a bölcsesség filozófiájától várja. A filozófus Keyserling értelmezésében a *bölcs*, olyan ember, aki előítéletek nélkül, anélkül, hogy dogmák megkötnék, a gyakorlati élet felé fordul, a felismerés lehetőségeinek teljes birtokában a tények hatalmas tömegét tekinti át s aki arra törekszik, hogy az igazság csíráját a tévedésben is felismerje. A bölcs embernek ezt az új típusát akarja felnevelni a darmstadti bölcsesség iskolája. Keyserling elsősorban az iskola egész életstílusától, arisztokratikus levegőjétől várja tanítványai lelkének ezt az átalakulását. Olyanféle cél áll előtte, mint Steiner Rudolf előtt, aki ugyancsak intuíciónak mélységeiből akarja átalakítani a politikát, iskolázást, vallást és művészetet. De Keyserlingnél hiányzik Steiner gondolatrendszerének misztikus, okkultisztikus alaprétege s így ő nem is helyez súlyt a „tisztánlátás” képességének kifejlesztésére. Az a megismerés, amelyre Keyserling tanítványait neveli, inkább „mélybe-látás”-nak nevezhető.

Ha Keyserling tanításait értékelnünk akarjuk, meg kell ismernünk irodalmi gyökereit. Alapvető szempontjaira féltreismerhetetlen s talán túlságosan mélyenjáró hatással volt az amerikai pragmatizmus. Keyserling maga ugyan élesen tiltakozik az ellen, hogy James tanítványának tartásák. Nem vallja magát pragmatistának, azaz olyan gondolkodónak, aki a szellemi élet legbensőbb jelenségeinek értékét is a gyakorlati használhatóság mértékével méri. S mégis: tanításainak gerince, vallásfilozófiai felfogása arra mutat, hogy James iskolájának atmoszférájától sohasem tudott megszabadulni. Ennek az atmoszférának helyenkint egyoldalú érvényesülése pedig erősen kétségessé teszi Keyserling tanításainak eredményességét. Keyserling eszméit s a „bölcsesség iskoláját” mindenestre örömmel kell üdvözölnünk, mert az emberi lét lényegére, a belső értékekre irányítja a figyelmet. A mai világban, mely gyakran nagyon hamar megelégszik a civilizációval, a lélek mélységeiből kinövő valódi kultúra szükségességét hirdetni már magában is érték. De mégis kételyeink támadnak, hogy vajjon Keyserling tanításainak meglesz-e az a hatása, amelyet az alkotó, a mester remél. Épen a vallás lényegéről és jelentőségéről való felfogása alkalmas arra, hogy a kritikus felfedje az egész gondolatrendszer fogatékosságait.

Keyserling a vallás eredetét és célját az ember „önmaga-megvalósításának” vágyában látja. Az egyes vallásiormákat vagy felekezeteket csupán abban a mértékben értékeli, amennyiben az „önmaga-megvalósításának” e végső célját szolgálják. Ezek után nem hat idegenszerűen, ha Keyserling nem valami mély megértést mutat Krisztussal és a kereszténységgel szemben, bármennyire hangsúlyozza is, hogy nem akar vallásalapítóként fellépni, hanem csupán a kereszténységnek új fejlődési lehetőségeket nyújtani. Sajátságos jelenséggel állunk szemben Keyserling műveiben: bár érdeklődésének középpontjában a vallásos élet áll, igazi, legbensőbb lényegét nem érti meg. A darmstadti iskola épen az egyes vallási formák értelmezését tekinti egyik konkrét feladatának. Kívánatos lenne, ha ez a munkája egyúttal a vallás lényegének megértéséhez is vezetne. Ehhez azonban mindenképp revízió alá kell venni s új tartalommal kell telíteni az iskola legfőbb célját:

az én tökéletesítését. Mert mindaddig, míg ez a cél mai l'art pour l'art, tisztán esztétikai formulázásában áll fenn, az iskola nem lesz egyéb előkelő, arisztokratikus, tudatos spiritualizmusban élő esztétikusok egyesületénél, amelynek tagjainál a filozófiával és vallással való foglalkozás, sőt még a keletázsiai szellemi életbe való elmélyedés is csak a legmagasabb értelemben vett raffinált élvezet lesz. A szellemi élet megújódását pedig csak akkor remélhetjük, ha a szeretetnek szent, tiszta és alázatos szelleme mindenekelőtt az akaratot formálja át; az ilyen módon kialakuló embertípusnak főcélja azonban már nem az én esztétikai tökéletesítése lesz.

Keyserling épúgy, mint az Európa sorsán töprengő többi mai gondolkodó tipikusan dekadens jelenség. Nemcsak annyiban dekadens, hogy új, eszményi embertípusából jóformán teljesen kiküszöböli az akarati elemeket, hanem annyiban is, hogy az európai kultúra válságát látva, a megújódás lehetőségeit a távol Keleten kénytelen keresni. A Keyserling-hirdette indiai életforma azonban azt a veszélyt rejtj magában, hogy az embereket ugyan szellemileg fölényessé, de akaratban gyengékké s belsőleg ernyedtté teszi. Nemcsak az élet intellektuális és esztétikai megújodására van szükség, hanem elsősorban új felelősségérzetre és tetterőre. Ezeket pedig nem a hinduizmus misztikus világa termi: mindenkor eleven forrásuk a kereszténység.

(Budapest.)

Pukánszky Béla.

ÉDES ANNA.

Merész, a lélek misztikus mélységei tájáig gyökeret eresztő pszichológiai probléma, epikus eszközökkel formába öntött tragédia *Édes Anna* szívbemarkoló története, melyben egészen addig nem is történik semmi, míg egy szép napon — látszólag minden előkészület, bevezetés, sejtetés nélkül — a jó, a szorgalmas, engedelmes mintacseléd meg nem öli a méltóságos házaspárt. A váratlan fordulat előkészítése finom, alig észrevehető, csak a beavatottak, a lélek rejtekei felé fordított szeműek számára érzékelhető — ebben van a regénynek a kézzelfoghatóságot, a félreérthetetlen nyíltságot kereső olvasóközönség előtt a hátránya s a rejtett rugók keresői és megsejtői szemében a varázsa. Az előbbieket, kik a lélektani problémával talán értetlenül, éppen ezért hitetlenül állnak szemben, viszont kielégítheti a reális milieu-rajz, abból az időből, mikor lábaink alatt megrendült a föld. Vergilius mondja hajótörött társainak vigasztalásul: olim et haec meminisse iuvabit. Így vagyunk mi is a közelmúlt zord emlékeivel, ha azokat művészi eszközök keltik életre: mint egy rossz álmot, — de annak a kellemes tudatában, hogy ez ma már valóban csak elmúlt álmot — újra végigéljük a szörnyű napokat, mikor a házbizalmi elvtárs rettegett hatalmasság volt, mikor az otthonból a bizonytalanság rideg fedelet formált, mely alatt az embernyáj ideig-óráig, a napról-napra élés aggasztó légkörében meghúzódhatott, mikor nem volt kenyér, nem volt szén, nem volt semmi, főleg nem volt emberi méltóság s katasztrófaszámba ment (a tradíciók erejével erre még berendezkedett háztartás számára) egy züllött cseléd távozása is, midőn a hierarchia eresztékei mindenütt megropogtak s fölkerült, ami alul volt és örökre elsüllyedtetnek látszott mindaz, ami az élet értékét adja . . .

Kosztolányi Dezső harmonikus, delelő művészete ma már azon a magaslaton áll, amit nemes értelemben vett akadémizmusnak nevezhetünk.

(Szeged)

H. R. R.